

Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences

Journal home page:
<http://ijournal.uz/index.php/jartes>

ABOUT THE USE OF THE TERM SOGD IN HISTORICAL SOURCES AND ITS MEANING

Tursunov Orzumurod¹

Samarkand State University

KEYWORDS

Sogd, Sogdi, Avesta, Videvdat, Abu Ishaq Ibrahim ibn Muhammad al-Farisi al-Istakhri, Abu Tahirkhoja, Samaria, Chinese traveler Khoi Chao, Sugd paper, Arrian, Curtsy Rufus, Bactrian kingdom, Sugdian term

ABSTRACT

This article describes in detail the historical geography of Ancient Sogd term, population and territory, which is considered an important component of the statehood of our homeland located in the Zarafshan oasis, and the history of the works of the total research historians who dealt with this period of this region.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7830905

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Master, Faculty of History, Samarkand State University, Samarkand, Uzbekistan

TARIXIY MANBALARDA SUG'D ATAMASINING QO'LLANILISHI VA UNING MOHIYATI TO'G'RSIDA

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Sug'd, Sug'diy, Avesto, Videvdat, Abu Ishoq Ibrohim ibn Muhammad al-Forisiy al-Istaxriy, Abu Tohirxo'ja, Samariya, Xitoy sayyohi Xoy Chao, Sug'd qog'ozi, Arrian, Kurtsiy Ruf, Baqtriya podsholigi, Sug'd atamasi

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada Zarafshon vohasida joylashgan vatanimiz davlatchiligining muhim tarkibiy qismi hisoblangan Qadimgi So'g'd atamasi, aholisi va hududining tarixiy geografiyasi haqida manbalar va mazkur hududning ushbu davri bilan shug'ullangan jamiki tadqiqotchi tarixchilarning asarlarining tarixi batafsil yoritilgan.

Sug'd O'rta osiyodagi qadimgi tarixiy-madaniy viloyat. Ilk marta ahamoniyalar sulolasi vakillarining qoyatosh xotirov bitiklarida Sug'uda shaklida qadimgi Eron saltanatiga tobe qilingan satrapliklardan biri, mamlakat nomi sifatida qayd etilgan. Yunon manbalarida Sogdianoy. Bu shakl yunonlar tomonidan so'z tarkibidagi – anaka – tegishlilik, mansublik ma'nosini bildiruvchi nisbat qo'shimchasini so'z o'zagiga qo'shib yuborishdan paydo bo'lgan. Xitoy manbalarida – Suli. Sug'd yozuvi yodgorliklari mamlakat nomini Sug'd yoki Sg'ud shaklida ko'rsatadi Sug'dik yoki Sg'udik, Sug'diyonak - Sg'udiyonak shakllari "Sug'dga tegishli" "Sug'diy" kabi ma'nolarda qo'llanadi. O'rta asrlarda arabiy, forsiy, turkiy manbalar mamlakat nomini "Sug'd" shaklida qo'llaydi. [1]

Eng qadimgi noyob manba bo'lmish Zardushtiylilikning muqaddas kitobi Avestoning Videvdat qismida ezgulik xudosi Axuramazda yaratgan ezgu yurtlardan biri Gava deya tilga olinadi va u yerda sug'dlar yashaydi deb ko'rsatiladi.

Sug'd miloddan avvalgi I ming yillikning boshlarida O'rta Osiyoda vujudga kela boshlagan ilk davlatlardan biri bo'lib hisoblanadi. Sug'dning o'rta asrlar davri to'g'risidagi qimmatli ma'lumotlar Abu Ishoq Ibrohim ibn Muhammad al-Forisiy al-Istaxriyning "Kitob al-masalik val-mamalik" (Yo'llar va o'lkalar kitobi), Abulqosim ibn Havqal an-Nisibiyning "Kitob surat al-ard" (Yerning surati kitobi), Abu Mansur as-Saolibiyning "Kitob latoif al-maorif" (Ajoyib ma'lumotlar haqida kitob) hamda Abu Tohirxo'janing "Samariya" kabi asarlarida uchraydi.

Kitob al-masalik val-mamalik (Yo'llar va o'lkalar kitobi) asarida Sug'dga doir qimmatli ma'lumotlar uchraydi. Asarda Sug'dga ulug'vor ta'rif beriladi. Istaxriy "Sug'dda bir saroy ko'rdim. Darvozasi ochilib devoriga mixlab qo'yilgan. Nega bunday? deb so'radim. Aytidilar "Yuz yildan oshdi bu darvoza ochiq turadi va kecha kunduz yopilmaydi. Bir gal yuz va undan ortiq otlig to'satdan ogoxlantirmasdan kelib qoladi. Saroy egasining o'rnidan qo'zg'alishiga xojat bermaydi. Kishilar taomi, ulovlar yemishi hammasi tayyor edi. Har bir ishni bajarishga odam tayin qilingan edi. Har bir mehmonga uy egasining xursandligi yuzi yorug'ligi ma'lum bo'ldi" Bunday ishni bu yurtdan boshqa hech bir iqlimda ko'rmadim" [2]

Bundan ko'rinib turibdiki Samarqand Sug'di o'zining boshqa iqlimlarda uchramagan tomonlari bilan ajralib turgan. Bu esa shundan dalolat beradiki "Buyuk ipak yo'li"

chorraxasida joylashgan Sug'd eng muhim shaharlardan biri bo'lib hisoblangan.

Kitob surat al-ard kitobida (Yo'llar va o'lkalar kitobi) keltirilishicha Islom dini kirib kelguniga qadar Sug'd yoki as-Sug'd Zarafshon hamda Qashqadaryo hududlarini egallagan katta viloyat bo'lgan. Lekin X asrda arab manbalarida keltirilishicha as-Sug'd deganda Samarqand hamda Buxoro orasida joylashgan mayda bir tuman tushunilgan.

Kitob latoif al-maorif (Ajoyib ma'lumotlar haqida kitob) asarida "Qutayba ibn Muslim u yerga yaqinlashib qolganda, ko'zlarini qamashtirib yuboradigan nihoyatda go'zal bir manzarani ko'rib yonidagilarga shunday degan ekan: << U go'yo moviy osmon, uning qasrlari go'yo porlab turgan yulduzlar va anhorlari xuddi Somon yo'lining o'zidir >>. Bu tashbihni juda yaxshi deb hisoblab, uning haqiqiylikiga ajablandilar. [3]

Abu Tohirxo'janing "Samariya" asarida ham Samarqand haqida qimmatli ma'lumotlar uchraydi. Asarda Samarqandning Samarqand deya atalishi to'g'risida o'zidan oldingi manbalarga tayangan holda ma'lumotlar keltiriladi. Shuningdek havosining xususiyati, yerining tuzulishi, tog'lari, g'orlari, buloqlari, qabr hamda mozorlari, masjid va madrasalari kabilarga alohida to'xtalib o'tiladi.

Sug'dning tarixiga doir yozma manbalari orasida eng muhimlaridan yana biri bu Mug' arxivi bo'lib hisoblanadi. Mug' arxivi hujjatlari VII-asr oxiri VIII-asr boshlaridagi Sug'dning siyosiy ijtimoiy-iqtisodiy va ma'daniy hayoti haqida eng muhim birlamchi manba hisoblanadi. Sug'd arxivi shaxsiy maktublar, diplomatik yozishmalar, shartnoma va bitimlar, taqvim ro'yxatlari, xojalik va hisobot qaydlaridan tashkil topgan. Bunda aks etgan voqealar Panj viloyati balki butun Sug'd va Samarqand bilan uzviy bog'liqlikda bolib o'tadi. Sug'd arxivi hujjatlari Sug'dning tarixi va taxt uchun daxldor bo'lgan Tarxun, Gurak, Afarun va Devashtich faoliyatini tahlil etishda muhim manba bo'lib hisoblanadi.

Sug'dning ilk o'rta o'rta asrlar davrini yoritishda Xitoy manbalarining ham o'rni beqiyosdir. 631-632 yillarda Samarqand kelgan Xitoy rohibi Shyuan Zang (596-664) o'zining xotiralarida Samarqand shahri uning markazi hukmdori, armiyasi iqlimi urf-odatlarini, halqaro savdo munosabatlari haqida quyudagicha ma'lumotlarni keltirib o'tadi. "Samarqand (Samuoyan) davlatining hududi aylanmasiga (diametri) 1600-1700 li (921.6-679.2 km) kelar ekan. U sharqdan g'arbga qarab cho'zilgan yirik davlat hisoblanadi. Poytaxt shahrining hududi aylanmasiga 20 li (11.52 km) dan ziyod va uning devorlari nihoyatda mustahkam, aholisi katta nufuzga ega Xorijiy mamlakatlardan olib kelingan kimmatbaxo molar shu yerga to'plangan. Yerlari serhosil, dehqonchilik rivojlangan, mevalari serob, zotli otlar ko'p. Samarqandning iqlimi mo'tadil, urf-odatlarini e'tiborga molik. Bu yerda barcha xorijiy mamlakatlardan kelgan odamlarni uchratish mumkin. Uzoq-yaqindan kelgan kishilar daromad olish maqsadida tinmay mehnat qilishadi. Hukmdori qobiliyatli va serg'ayrat, qo'shni davlatlar uning so'zini ikki qilmaydi. Otliq kishilari kuchli, askarlarining hammasi qo'rqmas jangchilar, ular nihoyatda g'ayratli, o'limga tik bora oladi va jangda orqaga chekinmaydi. [4]

Sug'dning geografik joylashuvi va ma'muriy jihatdan bo'linishi borasida ham turli manbalarda turlicha qarashlar mavjud.

Qadimgi Sug'dning antik davr manbalarida aytilishicha Sug'diyonaning chegarasi Janubda Amudaryoga shimolda esa Sirdaryoning yuqori oqimigacha boradi.

Ptolemey o'z asarida Sug'diyonaning janubiy chegarasi qisman Oks (Amudaryo) bo'ylab o'tadi, qisman esa Hind tog'lari deb nomlangan Kavkaz tog'lari yaqinidan (bunda Paropamis yani Hindiqush tog'larining davomi nazarda tutilgan) o'tadi. Ptolemeyning fikricha g'arbda Sug'diyona Oks orqali Marg'iyonadan ajralib turgan, shimolda Oks tog'lari uni Skifiyadan ajratib turgan, sharqda Yaksart (Sirdaryo) va Komed tog'lari Sug'diyona bilan saklar o'rtasidagi chegara bolgan. Amudaryo esa Sug'diyonaning janubiy chegarasi deya aytib o'tgan.

Xitoy rohibi Syuan Szyan Sug'd tushunchasini keng manoda qo'llab juda keng hududlarga nisbatan ishlatgan. Uning ma'lumotlarida keltirilishicha Chu daryosi vodiysidan to Qarshi vohasini Sherobod vohasidan ajratib turuvchi tog' davonidagi Temir darvozagacha Sug'd deb atagan. Lekin manbalardan ma'lum bo'lishicha bunda Sug'dning geografik joylashuvi emas balki sug'diylar yashaydigan makon, ular tarqalgan hududlarni azarda tutilgan.[5]

Yana bir Xitoy sayyohi Xoy Chao 729-yilda O'rta Osiyoda bo'lganda ikki daryo oralig'idagi aholini til xususiyatlariga qarab oltita geografik hududga ajratgan. Bular

Buxoro (An) vohasi, Ustrushona (Sao), Kesh (Shi), Choch -Iloq bilan birga (Shilo), Maymurg'(Mi) va Samarqand (Kan) kabilarni keltiradi.

Arab manbalarida esa Sug'dning geografik joylashuvi to'g'risida quyudagi ma'lumotlar uchraydi. Sug'd deb O'rta zarafshon (Samarqand) vohasi tushunilgan. Sharqda Panjikent g'arbda Karmana Sug'dning chegaralari bo'lgan deya ko'rsatiladi

Al-Muqaddasiyning "Ahson attaqosim fi ma'rifat alaqolim," (Iqlimlarni o'rganish uchun eng yaxshi qo'llanma) asarida ham Sug'dning geografik chegarasi haqida ma'lumotlar uchraydi. Muqaddasiy Sug'dga Kesh va Nasafning yerlari kirganligini aytib o'tadi.

Hozirda o'rganilgan manbalardan shu ayonki Sug'd uch qismdan iborat. Poytaxti Samarqand hisoblangan Markaziy yoki Samarqand Sug'di, poytaxti Buxora shahri bo'lgan Buxoro yoki G'arbiy Sug'd, hamda Qashqadaryo Sug'di yoki Janubiy Sug'd.

Markaziy Sug'ddagi Samarqand, Panjikent, Rivdot, Bosida, Dabusiya, Ishtixon, Kushoniya, Vidor, Sog'arj, Rabinjon; Buxoro Sug'didagi Poykent, Varaxsha, Romiton, Karmana; Qashqadaryo Sug'didagi Qarshi, Kesh, Kitob, Sangirtepa kabi shaharlar juda mashhur hisoblanib ular Buyuk ipak yo'lining rivojida betimsol xizmatlari bor.[6]

Shuni ta'kidlash lozimki o'rta asrlarda Buyuk ipak yo'lining markaziy tarmoqlari Sug'd orqali o'tgan. Sug'd xalqaro savdo munosabatlarida muhim o'rin egallagan.

VII-asrning boshlarida O'rta osiyoda bo'lgan xitoylik elchi Vey Tsze shunday deb yozgan edi " Samarqandning barcha aholisi mohir savdogar; bola besh yoshga kirishi bilanoq unga savod o'rgata boshlaydilar o'qishni bilib olgandan so'ng uni savdo ishlarini o'rganishga majbur etadilar". Samarqand savdogarlari Yettisuvning ancha ichkarisiga va Xitoy chegaralarigacha yetib borib u yerlarda savdo-sotiq qilganlar.[7]

Sug'dning qog'ozi ham savdoda eng muhim mahsulotlardan biri bo'lib hisoblangan. Yuqorida aytib o'tilgan as-Saolibiyning Kitob latoif al-maorif asarida "Samarqandning o'ziga xos narsalaridan biri qog'oz bo'lib u Misr qog'ozini va avvallari xat yozishgan terilarni orqada qoldirib ketadi. Chunki Samarqand qog'ozi eng yaxshi, eng nafis, eng muloyim, eng qulaydir. U faqat shu yerda va Xitoydagina bo'ladi" deya aytib o'tadi.[8]

Ushbu kitobda "Tog'ir ibn Abdulloh ibn Tohir bir vaqt o'z vakillariga imzo chekilgan shunday farmonni chiqargan ekan : Agar Toharistonning saman oti, Bardaaning xachiri, Misr eshagi va Samarqand qulini uchratsangiz bu haqda bizning ra'imizni so'rab o'tirmay sotib olavering " deya aytib o'tilgan.

Ahamoniylar davri manbalari hamda antik davr mualliflarining ma'lumotlariga qaraganda miloddan avvalgi VI asr oxiri va V asr boshlarida Sug'd Doru I davrida ma'lum bir hokimlik ko'rinishida bo'lgan. Geradotning aytishicha Ahamoniylar davlatining viloyatlari ro'yxatida Parfiya, Sug'd, Xorazm va Arey(hozirgi Hirot viloyati) bilan birga 16 ta viloyat ham keltirib o'tiladi.

Arrian,Kurtsiy Ruf kabi antik davr mualliflari miloddan avvalgi VI asrda Doru III davrida Sug'dlar ham Ahamoniylar davlati tarkibida bo'lgan. Bess boshchilik qilgan Baqtriya podsholigi tarkibiga kirgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki Amudaryodan Sirdaryogacha bo'lgan hududda joylashgan Sug'd nomining qo'llanilishi bir necha bor o'zgaradi. Amudaryo hududlari miloddan avvalgi II- asrda Baqtriya podsholigining qulashiga qadar Sug'diyonaning chegarasi dep hisoblab kelingan. Ushbu hududlarda sak toxar qabilalari o'troq bolib joylashadi va bu hududda Toxariston viloyati vujudga keladi. Bu hududga grek-makedon istilochilari bostirib kelishi oqibatida IV-asrning oxirlarida sug'dlarning bir qismi Zarafshon va Qashqadaryodan shimol va sharq tomonga ko'chib o'tadi. Shu tariqa Yettisuvda sug'diy aholi yashagan Sug'd viloyati tashkil topadi. Lekin Zarafshon vodiysida Sug'd atamasi ancha tor manoda qo'llaniladi.

ADABIYOTLAR.

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2003 B 790.
2. Abu Ishoq Ibrohim ibn Muhammad al-Forisiy al-Istaxriyning "Kitob al-masalik val-mamalik asari Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси«Фан» нашриёти давлат корхонаси.Тошкент–2019 B-129.
3. Abu Mansur as-Saolibiy "Kitob latoif al-maorif"(Tadqiq qiluvchi tarjimon I.Abdullayev . T-1987) B- 74-75.
4. A.Berdimurodov. SH.Indiaminova .Buyuk ipak yo'li Toshkent 2017 B-47.
5. G'oyiboy. B. Sug'd konfederatsiyasining shakllanishi, taraqqiyoti va tanazzuli. Tarix fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati . Toshkent -2017 B-18.
6. Samarqand tarixi (birinchi tom) Toshkent 1971 B-11.